

NOTES SOBRE EL FUNCIONAMENT DE LA FISCALITAT DIRECTA A LA BAIXA EDAT MITJANA¹

JORDI MORELLÓ

Com és palès, la fiscalitat medieval ha estat a Catalunya poc estudiada. La historiografia del nostre país se'n ressèn del fet que sovint aquest camp d'estudi hagi estat eludit —o bé tocat tangencialment— per historiadors que s'han guiat per altra mena d'interessos. Són moltes, doncs, les qüestions a les quals cal donar resposta. Aquesta feina es pot fer —s'està ja fent—² i s'ha de fer des de dues vessants complementàries: des de la perspectiva de les institucions centrals —centres de planificació de la sostracció fiscal— i des de la perspectiva de les poblacions sobre les quals requeia la sostracció, la qual cosa implica realitzar una investigació a dues bandes, o sia, simultanejant l'ús de documentació generada a una i altra banda. Si més no, la naturalesa mateixa de l'objecte que s'estudia esperona a tenir sempre en compte la dialèctica establerta entre l'autoritat de la qual emanava l'obligació tributària i les diferents capes de contribuents que havien de fer front al tribut.

En el camp de la fiscalitat municipal, Max Turull és un dels historiadors que més ha contribuït a una millor comprensió d'aquella. No fa gaire ens ofería una aproximació jurídica (i no pas únicament jurídica) sobre la fiscalitat municipal a Catalunya, i en particular sobre la tributació directa, que, sens dubte, ha servit per ampliar l'horitzó del que fins ara sabíem en diverses matèries.³ El seu estudi representa un intent més que notable de sistematització i conceptualització

1. Aquest article és una versió parcial, i en alguns aspectes modificada, de l'exposició que hom va fer el 21 d'abril del 1993 dins el cicle de conferències realitzat al Seminari d'Història Medieval de la Universitat Rovira i Virgili.

2. Darrerament ha aparegut un monogràfic sobre «Finances i fiscalitat a l'Edat Mitja» dins la revista *Anuario de Estudios Medievales*, 22 (1992), p. 321-878, on s'hi poden trobar aportacions de molt diferent índole, d'autors com ANTONIO COLLANTES DE TERÁN, MANUEL SÁNCHEZ, PAU CATEURA, MARÍA ROSA MUÑOZ, ENRIC GUINOT, MIGUEL ÀNGEL LADERO..., entre bastants d'altres, aquesta varietat permet tenir una visió general de quines són o han estat les línies d'investigació en el camp de la fiscalitat (entès en sentit ampli) i permet fins i tot entreveure quin és avui en dia l'estat dels coneixements, tant pel que fa als antics regnes de la Confederació catalano-aragonesa com en altres zones de la Península. Per a una introducció general al tema vegeu ANTONIO COLLANTES DE TERÁN SÁNCHEZ, *Los estudios sobre las haciendas concejiles españolas en la Edad Media*, ibídem, p. 323-340; i per a un estat de la qüestió a Catalunya vegeu MANUEL SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *La fiscalidad real en Cataluña (Siglo XIV)*, ibídem, p. 341-376. Respecte a Catalunya cal esmentar també el dossier titulat «La Corona d'Aragó: finances i fiscalitat a la Catalunya medieval», dins *L'Avenc*, 139 (juliol-agost 1990), p. 27-69, on s'inclouen articles de MANUEL SÁNCHEZ, TOMÀS DE MONTAGUT, CHRISTIAN GUILLERÉ, MAX TURULL i PRIM BERTRAN.

3. MAX TURULL i RUBINAT, «La hacienda municipal y la tributación directa en Cataluña durante la Edad Media. Planteamiento general», dins *Revista de Hacienda Autonómica y Local*, vol. XXII, núm. 64 (gener-abril 1992), p. 9-80. L'única aproximació global que existia fins al moment sobre aquest tema, molt circumscribit però a l'anàlisi de l'organització jurídica dels municipis i de les institucions relacionades amb les seves hisendes, era JOSEP M. FONR I RIUS, «La administración financiera en los municipios medievales catalanes», dins *Historia de la Hacienda española (épocas antigua y medieval)*, Madrid, Instituto de Estudios fiscales, 1982, p. 193-231.

sobre el funcionament, i la configuració, del sistema tributari baixmedieval en el marc ja dit dels municipis.⁴

A banda, si el que volem és aproximar-nos a la praxi fiscal vigent en una època i en un moment donat, caldrà començar per conèixer bé les fonts que el procés fiscal generava i la relació establerta entre elles mateixes.⁵ D'acord amb l'esquema que hem elaborat i que ens servirà de guia en el present article (esquema inserit al final), farem referència a tres tipus diferents de fonts fiscals, com són els fogatjaments, els llibres d'estimes —altrament dits manifestes o valies— i els llibres de talles, fonts totes per a la comprensió de les quals cal tenir en compte els mecanismes fiscals que feien possible la seva elaboració.⁶

VERS LA CONFIGURACIÓ D'UNA TRIBUTACIÓ DIRECTA

A la baixa edat mitjana la fiscalitat municipal va estar molt condicionada per la fiscalitat de les monarquies,⁷ de tal manera que les hisendes municipals no tan sols havien d'operar de cara a satisfer les seves pròpies necessitats, sinó també de cara a satisfer les creixents demandes dels monarques o d'altres senyors.⁸ Caldria, però, analitzar a fons l'impacte que va tenir la fiscalitat

4. Tot i que l'autor reconeix que a la baixa edat mitjana «no existia [aún] una noció jurídica clara de impuesto» (*art. cit.*, p. 78). El seu estudi es basa principalment en documentació de caràcter normatiu (privilegis, disposicions municipals, etc.), alguna de publicada, d'altra d'inèdita; i, secundàriament, fonts fiscals (Manifests), en particular de Cervera i d'algunes localitats més. Tot i que la massa documental —i també la bibliogràfica— és més que considerable, es pot dir que el seu enfocament de vegades adoleix de prematur. No en va, com ja hem dit, són gairebé inexistent al nostre país monografies fiscals sobre realitats o espais locals (pensem, concretament, en estudis estadístics sobre comptabilitats municipals o també en exègesis sobre determinada documentació local de tipus fiscal) que permetrien tenir una visió més pròxima als problemes que hi ha plantejats. Les històries locals, per regla general presten poca atenció a les qüestions de tipus fiscal i si ho fan es limiten a donar una imatge bastant descriptiva sobre l'organització hisendística municipal (en sentit positiu cal esmentar la tesi del mateix Max TURULL, *La configuració jurídica del municipi baixmedieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430*, Barcelona, Fundació Noguera, 1990, p. 413-585). A la llum, però, de futurs estudis caldrà reconsiderar, ampliar i aprofundir algunes de les moltes qüestions que el dit autor fa objecte d'anàlisi en el treball indicat més amunt.

5. I cal, a més, familiaritzar-se amb la terminologia de l'època. En aquest sentit, estem en contra de la utilització de conceptes encunyats contemporàniament i que pertanyen a l'actual dret financer i tributari, atès que els homes medievals tenien un lèxic propi per a referir-se a les operacions fiscals. Un estudi exemplar, molt complet i molt ben documentat, sobre la tècnica fiscal, en aquest cas la practicada a Florència i al seu territori, tant pel que fa al funcionament com a la terminologia utilitzada pels coetanis, és Elio CONTI, *L'imposta diretta a Firenze nel Quattrocento*, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medioevo, 1984. Evidentment, la fiscalitat i les finances florentines (i les d'altres ciutats-estat italianes) assoliren un grau de complexitat considerable, la qual cosa es posa de manifest, per exemple, en la confecció de *catasti*. Hom ha dit que la fragmentació política contribuï a l'aparició i utilització de veritables cadastres (cfr. M. A. ARNOULD, *Les relevés de feux*, Turnhout, Éditions Brepols, Typologie des sources du Moyen Age Occidental, 18, 1976), però tinguem en compte que això constitueix només una faceta d'aquell progrés.

6. No obstant això, dedicarem una atenció preferent a les estimes ja que el nostre primer treball ha consistit en l'exègesi d'aquest tipus de font en general i en l'explotació d'un exemplar en particular: Jordi MORELLÓ i BAGET, *Demografia, societat i fiscalitat de Reus al segle xv: el llibre d'estimes de 1445*, 2 vol., Tesi de llicenciatura inèdita, Dept. d'Història Medieval de la UB, 1992 (en el segon volum es conté una transcripció informatitzada de les mencionades Estimes). L'article es complementa amb una llista d'obres i articles que es basen, des de perspectives molt diferents, en aquest tipus de font.

7. Un i altre sistema fiscal, el municipal i l'estatal, haurien nascut i es desenvoluparien paral·lelament, d'acord amb el suggerent plantejament de Bernard CHEVALIER. Sobre les relacions entre ambdós sistemes vegeu «Fiscalité municipale et fiscalité d'État en France du xiv siècle à la fin du xvi siècle. Deux systèmes liés et concurrents», dins *Genèse de l'État Moderne. Prélèvement et redistribution. Actes du Colloque de Fontevraud 1984*, París, Centre National de la Recherche Scientifique, 1987, p. 137-151.

8. La distinció entre un pla intern i un altre d'extern fou ja remarcat per J. M. FONT: les talles destinades a serveis reials i les talles destinades a serveis veïnals (*La administración...*, p. 213). Però, com se sap, en alguns casos el municipi podia beneficiar-se d'una part del producte dels tributs imposats per la monarquia.

reial sobre els col·lectius urbans (o rurals) i fer un seguiment exhaustiu, sempre que la documentació local ho pugui permetre, sobre les despeses tributàries (i els ingressos fets a compte d'aquestes) durant un període suficientment llarg per tal d'observar els canvis més significatius. Si més no, la necessitat de fer front a despeses extraordinàries, a penes previsibles, podia ser força variable d'un any a l'altre. Ara bé, cal tenir en compte els criteris, preferències i interessos de classe que influeixen o incidien d'alguna manera sobre la política hisendística local, ja fos a l'hora d'optar entre talles o impositions, o a l'hora de demanar préstecs o de vendre censals i violaris...; també és interessant conèixer els possibles beneficiaris d'aquella política. La qüestió que ens hauríem de plantejar seria la següent: esbrinar fins a quin punt les exigències fiscals imposades sobre els municipis forçaren l'engranatge de les seves hisendes.⁹ Això no obstant, abans de tot cal tenir clar —i és el que aquí ens hem proposat mostrar— els mecanismes sobre els quals es basava la fiscalitat directa.

Quan els monarques de la Corona d'Aragó establien un impost de tipus directe calia, evidentment, posar en marxa una sèrie de dispositius per a determinar quina havia de ser la contribució de cada demarcació territorial, població o subjectes sobre els quals requeia. No volem entrar ara per ara en disquisicions sobre el problema dels orígens dels impostos, puix que molts cops es fa difícil discernir o bé dilucidar si la monarquia actuava més com a senyor del seu domini patrimonial que com a sobirà d'un ens públic anomenat estat, més tenint en compte que alguns impostos tenien un origen senyorial o semblen haver-se inspirat en pràctiques senyorials (és el cas de les quèsties o de les cenes) mentre d'altres tenen un origen netament públic (pensem en el monedatge o en el bovatge). Tampoc no volem entrar en la polèmica que s'hi relaciona sobre el caràcter ordinari o extraordinari d'uns i altres impostos. Nogensmenys, tothom sap que a cavall dels segles XIII i XIV la construcció de l'Estat estava arreu en una fase encara incipient i, per tant, hi ha molts aspectes que es presten a confusió.

El cert és que en alguns casos la monarquia practicava (encara a la primera meitat del segle XIV) un sistema directe de recaptació, o sia, a través de personal designat que es desplaçava personalment al lloc on s'havia de fer la contribució.¹⁰ És indubtable que en operacions de recaptació com aquesta els oficials reials confeccionaven alguna mena de registres.¹¹ Això no

9. Puix que, com diu CHEVALIER, «communes et consulats avaient bien de finances, mais pas de fiscalité, et c'est bien ce qui provoque la déconfiture de nombre d'entre eux dès le milieu du XIII siècle» (*art. cit.*, p. 141).

10. Per al cas del bovatge, impost exigít sempre al començament d'un regnat, els taxadors convocaven els veïns per tal de prendre declaració dels béns patrimonials. Tots els habitants subjectes a l'impost eren obligats a denunciar (o bé a manifestar) els seus béns. Seguidament es procedia a taxacions individualitzades sobre cada bé. Fet això, els taxadors devien lliurar la informació als col·lectors, els quals procedien a la recaptació. Per qui vulgui conèixer aspectes concrets sobre la taxació d'aquest impost: TOMÁS LÓPEZ PIZCUETA, *Sobre la percepció del «bovatge» en el siglo XIV: una aportación al tema de la tasación directa en la Cataluña bajomedieval*, dins *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval* (s. XII-XV), Barcelona, Institució Milà i Fontanals—CSIC, en premsa. El bovatge al Camp de Tarragona, i, més concretament, la seva redempció a mitjan segle XIV, està sent estudiat pel nostre compte.

11. Sovint devia succeir que aquests registres es destruïen un cop finalitzava la percepció de l'impost, per la qual cosa no s'han conservat. La destrucció de registres fiscals és una pràctica constatada en algunes ciutats italianes, com a Bolonya, pel cas dels llibres d'estimes (cfr. Francesca BOCCHI, *Le imposte dirette a Bologna nei secoli XII e XIII*, dins «Nuova Rivista Storica», LVII (1973), p. 302) o a Catalunya mateix, per al cas dels fogatjaments (cfr. Josep M. PONS GURI, «Un fogatjament desconegut de l'any 1358», dins *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXX (1963-1964), p. 335). Si en determinades circumstàncies l'eliminació del document podia respondre al fet de no crear precedents davant la monarquia o bé com una acció interna de depuració administrativa, en altres casos la seva conservació permetria, en canvi, tenir una base idònia per a l'actualització o elaboració d'altres registres.

podia realitzar-se, per part dels oficials reials, sense el consentiment dels habitants del lloc o si més no dels seus representants. Però més freqüent era que les ciutats i viles del Principat haguessin de fer front a subsidis que la Corona demanava per qualsevol motiu, o sota qualsevol nom, als parlaments i corts del regne. Es creaven aleshores comissions, emanades dels estaments representats a les dites assemblees, per tal d'administrar i recaptar el subsidi en qüestió, si bé tals comissions desapareixien en finalitzar la seva comesa.¹² Per a saber quina era la forma de percepció d'aquestes ajudes cal que parem atenció en els mateixos sistemes de repartició.

En principi, hom havia de tenir present el nombre de focs de cada localitat i també, encara que no necessàriament, la riquesa —ni que fos a *grosso modo*— de cada un dels seus habitants. S'ha vist en la difusió al segle XIII de l'expressió *per solidum et per libram* com una prova indirecta que localment ja s'estaven realitzant reparticions d'impostos tenint en compte —no sabem si poc o molt— la desigual possessió de la riquesa, la qual cosa significa que calia posar en pràctica algunes tècniques de càlcul per tal de determinar el que els contribuents havien de pagar individualment.¹³ Si això probablement succeïa als grans centres urbans, a la resta del territori es podien continuar fent reparticions a partir d'estimacions arbitràries, és a dir, sense tenir en compte gens ni mica la riquesa o bé molt pel damunt.

D'acord amb el que succeïa fora de Catalunya (per exemple, a Occitània, on s'ha vist que la difusió de la font tingué lloc sobretot al llarg de la segona meitat del segle XIII si bé el procés arrencava de començaments de segle), l'aparició de llibres d'estimes al Principat és un fenomen que caldria situar bastant abans dels primers exemplars que hi ha conservats. El primer del que en tenim notícia és un fragment del 1340 i es troba a Cervera; si això es constata per aquesta vila cal suposar que d'altres ciutats i viles catalanes d'igual o més categoria utilitzaven estimes per la mateixa època, sinó d'abans. Lògicament, la difusió de les estimes es faria des dels centres urbans més importants als menys importants.¹⁴

Al llarg d'un procés desenvolupat, en alguns llocs abans que en d'altres, que ens faria remuntar, com a molt aviat, al final del segle XII, i potser com a molt tard al començament del XIV, els dirigents de cada localitat (prohoms) es responsabilitzaren dels pagaments assumint en nom de la col·lectivitat el control sobre la repartició dels impostos. Desapareixia així el tracte directe entre els col·lectors reials i els súbdits contribuents i s'interposava el municipi com a intermediari, per bé que no desapareixia el control per part del rei i/o dels corresponents senyors locals a través dels seus funcionaris o representants locals (batlles).

12. Vegeu sobre això M. SÁNCHEZ, *La fiscalidad...*, espec. p. 367-371.

13. A Catalunya tal expressió es troba per primera vegada el 1226 en una autorització concedida per Jaume I a la ciutat de Barcelona (cfr. J. M. FONT, *La administració...*, p. 201, núm. 10, també p. 215, n. 73; M. TURULL, *La hacienda municipal...*, p. 34, núm. 40), si bé és possible que no tingués encara el sentit literal que més tard se li va donar.

14. Al Midi, Tolosa i Montpeller foren ciutats capdavanteres en la utilització d'estimes; així ho constata (p. 103) J. L. BIGET, *Les compoix d'Albi*, dins J. L. BIGET/J. C. HERVÉ/Y. THÉBERT (ed.), «Les cadastres anciens des villes et leur traitement par l'informatique». *Actes de la table ronde organisée par le Centre d'histoire urbaine de l'École normale supérieure de Saint-Cloud avec la collaboration de l'École française de Rome et du centre national de la recherche scientifique (Saint-Cloud, 31 janvier-2 février 1985)*, Roma, 1989, p. 101-129. A la Toscana, se sap de Pisa, Siena, Lucca, Florència..., a les quals podrien afegir-se moltes altres ciutats (cfr. Enrico FRUMI, *L'imposta diretta nei comuni medioevali della Toscana*, dins «Studi in onore di A. Sapori», Milà, 1957, p. 334-335).

A partir d'un cert moment —a Cervera, l'únic cas que podem esmentar, sembla que fou al final del XIII—,¹⁵ els col·lectors reials van ser deslligats del procés de recaptació directa i passaren a ocupar-se només de les quantitats globalment assignades a cada localitat. Per consegüent, calia ara pactar amb el municipi en qüestió, el qual a partir d'aleshores es feia responsable de la col·lecta al menut.

LA REPARTICIÓ TERRITORIAL DE L'IMPOST

Situem-nos ja en el moment en què el sistema fiscal havia assolit un cert grau de maduresa —a la segona meitat, per tant, del segle XIV—,¹⁶ per explicar alguns aspectes del seu funcionament. Ens referirem primer de tot al sistema de repartició que afectava el territori sotmès a contribucions imposades pel monarca, i no pas únicament pel monarca sinó també per tots aquells senyors que tenien reconeguda l'autoritat d'imposar.

En el moment que es decidia imposar un tribut (al marge de la qüestió de si en la seva imposició mediava el consentiment o no de les corts) hi havia dues opcions a escollir: fixar-lo a partir d'una quota general —impost de quota— o bé a partir d'una quantitat global —impost de repartició—. ¹⁷ Tant d'una manera com de l'altra s'esperava obtenir la suma que hauria de pagar cada localitat. En el primer cas, es multiplicava el nombre de focs computats localment per una quota estipulada *a priori*,¹⁸ en el segon cas, es dividia la suma global que es volia recaptar pel nombre de focs taxables.¹⁹

Amb un impost de quota quedava fixat el que teòricament havia de pagar cada foc, mentre el que efectivament pagaria cada contribuent esdevenia de la incumbència només dels municipis. El mateix podem dir si era un impost de repartició: sabent la quantitat per la qual s'havia de contribuir, el municipi decidia pel seu compte com es faria la recaptació, que no necessàriament es faria per la via de l'impost directe. D'aquesta manera, l'única preocupació dels col·lectors reials era que cada municipi contribuís en la suma que se li havia assignat i segons els terminis establerts.

15. Pel que fa concretament al pagament de quèsties; vegeu M. TURULL, *La configuració jurídica...*, p. 546.

16. Obviament, el procés es gestà de molt abans. Com diu Miguel Angel LADERO: «Está claro hoy que en todos los países del Occidente europeo hubo una profunda transformación de los sistemas fiscales en el tránsito de la plenitud medieval o Edad Media «clásica» a los tiempos modernos, caracterizados por formas de organización políticas que ya se pueden definir como estatales. Tránsito que tuvo lugar a lo largo de la Baja Edad Media y del que la creación de una nueva fiscalidad regia es parte e incluso motor muy importante en numerosos aspectos» (*Fiscalidad y poder real en Castilla (1252-1369)*, Madrid, 1993, p. 11). —Recordeu l'interessant article de B. CHEVALIER citat *supra*, nota 6—. Altrament, vegeu la recent periodització de caràcter provisional donada, des de la perspectiva també de la monarquia, per M. SANCHEZ, *La fiscalidad real en Cataluña*, p. 367-375, pel que fa a les primeres etapes del procés de construcció i cristallització del sistema fiscal catalano-aragonès.

17. M. A. ARNOULD, *art. cit.*, p. 27 i s.

18. Tal com Pons Guri constata respecte a diferents senyories baronials, de tal manera que, si el nombre de focs computats era, per exemple, de 1.600 focs, amb una quota fixada a 20 sous per foc (equivalents a 1 lliura), la suma a pagar era de 1.600 lliures (cfr. *Un fogatjament...*, p. 335, núm. 33).

19. El procediment no era tan simple si tenim en compte que les quantitats que es votaven a les corts es podien repartir entre els tres braços —no sempre contribuïen tots tres— a partir d'una desigual proporció, i que després es realitzaven successives subdivisions sobre el territori. A més, algunes ciutats o viles podien establir pactes bilaterals amb la monarquia, de manera que el tipus de contribució i el grau amb què hi contribuïen podia divergir de la resta.

El nombre de focs era un referent, tant si era utilitzat en un impost de quota com de repartició, que permetia que totes les viles i ciutats contribuïssin més o menys proporcionalment al seu pes demogràfic.²⁰ És clar que moltes vegades els municipis intentaven aconseguir una disminució de l'exacció, però qualsevol rebaixa de la suma de l'impost (tant si era de quota com de repartició) podia anar en perjudici dels restants pobles que veurien incrementada d'aquesta manera, encara que no necessàriament, la seva part de contribució. Igual podia ocórrer, en termes de pressió fiscal, en el si de cada vila entre la massa de contribuents i els qui per qualsevol raó aconseguïen deslliurar-se totalment o parcial de la contribució que —no ho oblidem— continuava pesant sobre tot el col·lectiu, la qual cosa repercutia negativament sobre la resta de la població.

El registre en el qual es computaven els focs rep el nom de fogatjament i, com se sap, un dels primers fogatjaments coneguts és el del 1358.²¹ al qual en seguien d'altres (1366, 1378, 1413, 1497...), realitzats precisament quan els còmputos precedents ja no responien a la realitat.²² Els fogatjaments es varen mantenir sota el control de la monarquia i/o dels organismes emanats de les corts, com era a Catalunya la Diputació del General, puix que a ells concernia la repartició que es realitzava sobre el territori. En canvi, com comentarem dintre de poc, els registres d'estimes (i també els de talles) eren utilitzats pels municipis per a les seves operacions internes de repartició.²³ Així doncs, les dites estimes es configuraren en el marc estrictament local, a partir del moment en què els municipis aconseguïren un cert control sobre la repartició interna, control que anà *in crescendo*.

En un començament, davant de necessitats molt puntuals als municipis no els podia sortir gaire a compte fer estimes, puix que era una operació laboriosa i, a més, costosa. En canvi, en passar a la segona meitat del segle XIV es constata una situació notablement distinta. Efectivament, després d'una primera etapa més llarga o curta de tempteig, en el decurs de la qual segurament la utilització i, per consegüent, la confecció d'estimes devia ser una pràctica bastant esporàdica, s'hauria passat a una segona etapa en què la seva utilització s'intensificaria. Aquesta nova situació tindria lloc a la segona meitat del segle XIV, època que es caracteritza per una extorsió fiscal, per

20. M. TURULL, *La configuració jurídica...*, p. 546.

21. Conegut a partir de l'estudi que en féu J. M. PONS GURI, *art. cit.*, p. 323-498 (inclòs ara en el seu *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, I, Barcelona, Fundació Noguera, 1989, p. 255-449).

22. El problema que planteja la historiografia francesa sobre la no coincidència entre focs reals i focs fiscals es manifesta clarament en el llarg període comprès entre el 1378, l'any del darrer fogatjament general, i les corts de Barcelona del 1413, quan aquestes van haver d'ordenar un nou recompte perquè els fogatjaments utilitzats fins aleshores estaven molt desfassats (indicat ja per J. M. PONS GURI, *Un fogatjament...*, p. 329). Precisament, les operacions baixmedievales de fogatjament eren sovint motivades per les protestes dels contribuents, encara més tenint en compte la crisi demogràfica (o les intermitents crisis demogràfiques) de l'època, puix que una eventual minva de la població repercutia negativament damunt dels contribuents que quedaven en vida augmentant el llistó de la sostracció fiscal que requeia sobre ells; un excel·lent estudi que conjuga el problema de la crisi demogràfica i de la pressió fiscal és Maurice BERTHE, *Famines et épidémies dans les campagnes navarraises à la fin du Moyen Age*, 2 vol., París, SFIED, 1984. Inversament, davant de conjuntures demogràficament expansives la iniciativa per actualitzar els còmputos sorgia de la monarquia, puix que n'era la part perjudicada.

23. Tanmateix, Philippe Wolff sostenia, per al Lenguadoc, que la monarquia a partir d'un cert moment va utilitzar les estimes com a base de càlcul de les càrregues imposades en lloc dels còmputos de focs, fins al punt d'afirmar que de municipals esdevingueren reials; cfr. *Les estimes toulousaines des XIV et XV siècles (1335-1459)*, Tolosa, p. 32-33. No creiem que aquest traspàs, que potser caldria corroborar a través d'altres investigacions, sigui extrapolable al Principat.

part de la monarquia, força contínua, tant per la via de les exaccions directes (fogatges i altres tipus d'impostos) com indirectes, i l'augment considerable, per part dels municipis, de les seves despeses internes. Així doncs, davant la necessitat d'imposar freqüents talles, sí que sortia a compte inventariar els patrimonis de cada contribuent per a procedir a la seva taxació.

LA REPARTICIÓ LOCAL DE L'IMPOST

Quan es decidia repartir un impost entre els habitants d'una localitat —d'això se n'hi deia genèricament «tallar» o «fer un tall»— calia doncs confeccionar estimes o bé actualitzar les que ja hi havia fetes. Es creaven aleshores vàries comissions que entraven successivament en funcionament: una comissió d'estimadors per tal d'estimar els béns; una altra de talladors per tal d'establir les quotes individuals de contribució; i una tercera de collidors (o plegadors) per a recaptar els diners segons l'estipulat. Caldrà ara veure, breument, quin era el procés seguit en l'estimació dels béns, puix que d'això en depenia sovint la contribució assignada després a cada unitat o cap fiscal.

A. La declaració i valoració dels patrimonis

Primerament es feia una crida al veïnat a través de la qual es donava un termini perquè tothom pogués manifestar els seus béns. Seguidament, l'òrgan rector del municipi —el Consell de prohoms— nomenava una comissió d'estimadors (o avaluadors) que prenien nota dels béns que cada veí posseïa o que deia posseir. En l'elecció dels estimadors es tindria en compte en primera instància la seva qualificació tècnica (sovint es tracta de persones experimentades en tasques comptables d'altra mena o que havien participat en anteriors operacions d'estimació). Les declaracions eren posades per escrit per un escrivà, si és que no era el mateix declarant el qui manifestava per escrit el seu patrimoni.

Una operació com aquesta comptava també amb la presència dels màxims responsables del municipi (jurats, paers...), i amb el suport dels agents de l'autoritat (batlles), per si algun veí refusava declarar. Davant de resistències, el municipi podia imposar sancions i ordenar als estimadors de fer la valoració del patrimoni de l'insubmís.

Calia, a més, actuar contra el frau, tant si era per omisió de béns com per sots-valoració (en el cas, és clar, que fossin els mateixos declarants els qui valoraven els béns). De fet, les declaracions constituïen un acte públic i els declarants eren obligats a prestar jurament.

Les dites comissions podien formar-se partint de criteris socials o partint també de criteris territorials. Per exemple, a Cervera, l'elecció dels membres de la comissió es feia per quaters. A Reus es nomenaven estimadors de la vila i estimadors del terme, o sia, dels béns localitzats respectivament a un o altre àmbit espacial. De vegades, es creaven segones comissions (el que en diríem de reestimadors) per tal de prendre les declaracions dels subjectes que havien format part de la primera comissió.²⁴

24. Per a tot el que fa referència a la confecció dels Manifests de Cervera vegeu M. TURULL, *La configuració jurídica...*, p. 502-505; així mateix, per al cas de Reus, Jordi MORELLÓ, *Demografia, societat i fiscalitat...*, p. 181 i seg.

Posteriorment, calia verificar les informacions donades pels declarants: posem per cas, realitzant comprovacions *in situ* sobre les terres declarades, o bé, per via indirecta, com seria el fet d'escorcollar actes notariais. Probablement això, i més, es faria només en aquells casos en què hi hagués indicis evidents d'haver comès frau. També era un mitjà per actuar contra el frau tenir en compte les delacions dels veïns. Hi havia, si més no, declaracions amb les quals es podien establir certes correlacions, puix que el que un denunciava per una banda s'havia de correspondre amb el que l'altre denunciava per una altra banda; per exemple, entre les persones endeutades i els seus respectius creditors, o entre els censataris i els respectius censalers.

Finalment, si s'esqueia, es passarien en net les declaracions i es procediria a calcular la suma de la riquesa de cada subjecte.

* * *

Pel que fa ara als béns declarats,²⁵ podem establir primerament una divisió entre béns immobles i béns mobles, i, dins dels immobles, entre béns urbans i rurals:

1) béns immobles (d'alguns se sol indicar la ubicació i/o les afrontacions): a) urbans: cases/albergs; obradors, molins, botigues, cellers, forns, etc.; vergers...; b) rurals: pel que es refereix més que res a les parcel·les de terra, de les quals s'acostuma a especificar la seva naturalesa o el tipus de cultiu (terres de pa, vinyes, olivars, horts, etc.) i rarament s'especifica l'extensió; 2) béns mobles: categoria dividida al seu torn en quatre subcategories:²⁶

a) el «moble»: terme genèric que pot englobar béns molt diversos.

b) estocs: solen ser excedents agrícoles (blat, vi, oli, safrà...); algunes vegades es tracta d'excedents comercials (qualsevol tipus de bé que pugui ser considerat com a mercaderia) o bé industrials (pel que fa a matèries primeres);

c) numerari i rendes: quantitats de diner líquid; deutes; censals morts i violaris; censos...

d) bestiar (només el bestiar que era objecte de transacció comercial).

* * *

Cada un dels béns que figura en l'inventari s'acompanya d'una xifra que expressa el seu valor. Com s'obtenien aquestes xifres?; o, en funció de què es valoraven aquests béns? Per començar, no podem assegurar si el declarant, a part de manifestar els béns que posseïa, també declarava el seu valor. A partir del que Max Turull ha comentat sobre això,²⁷ podem considerar diferents procediments d'estimació:

a) estimació directa: el subjecte declarava tant els béns que posseïa (el tipus de bé i la quantitat posseïda) com potser també el seu valor, o només el valor d'alguns béns. Els estimadors

25. No ens entretindrem a comentar aquí la variada gamma de béns que hom pot trobar registrats als llibres d'estimes. Sobre aquests trobareu un quadre sintètic, extret de la nostra tesina, a J. MORELLÓ, «Consideracions sobre un tipus de font fiscal...», dins *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval (s. XII-XV)*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals-CSIC, en premsa.

26. Seguim en això la classificació feta per Albert RIGAUDIÈRE, «Connaissance, composition et estimation du mobile à travers quelques livres d'Estimes du Midi français (XIV-XV siècles)», dins *Les cadastres anciens...*, p. 41-81.

27. Vegeu *La hacienda municipal...*, p. 62.

s'encarregarien de supervisar aquestes declaracions. Tal procediment implica que no hi havia veritables tècnics o perits. Si més no, davant casos, com dèiem, d'insubmisos, l'estimació podia ser realitzada pels mateixos estimadors;

b) estimació indirecta: utilitzant les estimes d'anteriors ocasions com a base per a l'elaboració de les noves. Per la nostra banda, hem de dir que podien utilitzar-se altres fonts (llibres notarial, etc.), encara que aquest procediment potser només era emprat quan hi havia necessitat de realitzar comprovacions sobre alguns béns en concret;

c) estimació objectiva: estimacions fonamentades en la consideració de determinats índexs de valoració o barems.

Hom podria argüir que se seguia un procediment o altre depenent també del tipus o categoria del bé estimat, però en realitat, tant si l'operació competia per igual o no als declarants que als estimadors, sembla fora de dubte que sempre caldria tenir una base objectiva per tal d'efectuar l'estimació.²⁸

A més, la valoració podia ser en certa manera artificiosa puix que devia prioritzar uns determinats factors en detriment d'uns altres (com podien ser, pel cas de les terres, la fertilitat del sòl, la proximitat als nuclis de població o a les vies de comunicació, l'edat de les plantes, etc.), factors que eren menystinguts o que, simplement, ja no es tenien en compte.²⁹ En el cas que fos així, hi ha d'entrada una raó ben lògica, com era el desig d'una simplificació tècnica: seria massa laboriós, tenint en compte que es realitzava una estimació massiva de béns, peritar tots i cada un dels elements que podien entrar en la valoració de cada un dels béns que hi eren registrats.

Sigui com vulgui, l'obtenció d'uns valors o d'uns altres no responia tant a criteris subjectius (dels subjectes que declaraven) sinó objectius, segons els criteris que el municipi estipulava i que els estimadors es limitaven a complir, tot i que també comptava el seu parer.³⁰

28. Des d'aquest punt de vista haurem de reduir els tres tipus d'estimació en un de sol: l'indicat en tercer lloc. Primerament, pel que fa als immobles urbans, es capitalitzaria el lloguer (si el cens era en natura caldria prèviament convertir-lo en l'equivalent en diner); però, davant de béns tinguts en alou, és a dir, que no paguessin cap mena de cens, es tindrien en compte les característiques generals de l'immoble, la vàlua del qual seria més difícil de determinar; tal estimació seria feta seguint criteris bastant arbitraris. D'altra banda, els censals s'avaluaven normalment per la renda (o pensió), aplicant igualment una taxa de capitalització. El bestiar es valorava segons el nombre de caps per a cada un dels quals (variable segons l'espècie o l'edat de l'animal) s'establien prèviament uns «fors» o preus. Els productes que formaven l'estoc (cereals, llegums, vi, oli, etc.) es valoraven en funció també d'uns fors i tenint en compte la quantitat que es declarava. Els recipients, segons les mesures de capacitat. I pel que fa a les terres, es tindrien en compte principalment dos factors, tals com l'extensió i el nombre d'arbres cultivats (en el cas de terres plantades amb olivers i vinyes, o d'altres cultius que podien ser comptats). De fet, el tema de la valoració dels béns ha estat ja objecte de breu consideració a J. MORELLÓ, *Aproximació...*, p. 437-438.

29. Vegeu Sandro CAROCCI, *Tivoli nel Basso Medioevo: Società cittadina ed economia agraria*, Roma, 1988, p. 17.

30. Aquests criteris es basaven, en definitiva, en la *communis aestimatio*, la qual es basava al seu torn en les lleis de l'oferta i de la demanda de béns, o sia, en el mercat. El preu no podia depassar ni per damunt ni per sota de la meitat del valor considerat com a just preu. La qüestió era, com remarca Josep Hernando, no pas quin havia de ser el preu d'una cosa sinó quin podia ser, d'aquí també les disputes originades al voltant d'una qüestió que era essencialment econòmica; cfr. *Quaestio disputata de licitudine contractus emptionis et venditionis censualis cum conditione revenditionis*. «Un tratado sobre la licitud del contrato de compra-venta de rentas personales y redimibles. Bernat de Puigcercós, O.P. (siglo XIV)», dins *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, any 10, núm. 10 (1989), p. 9-87; s'hi refereix M. TURULL, *La Hacienda municipal...*, p. 29, núm. 36). El valor (legal) que fixaven les autoritats —l'aforació de béns—, malgrat que es basava en el valor corrent, podia diferir d'aquest atenent a circumstàncies d'altra índole, socials o polítiques, a les purament econòmiques.

B. Les estimes com a base d'aplicació de l'impost directe

Com a pas previ, cal explicar, i alhora distingir clarament, dos conceptes que formen part de la tècnica fiscal que podem veure aplicada en alguns, que no tots, els llibres d'estimes de Catalunya: en primer lloc, les deduccions i en segon lloc els alluraments.

—*Deduccions.* Es realitzaven deduccions de tot allò considerat una càrrega, ja sigui sobre les vàlues de determinats béns, ja sigui sobre el seu total.³¹ Si afectava un bé en concret, es deduïa en tant que la càrrega pesava, naturalment, sobre aquell bé només; en aquests casos, pel que hem vist, la deducció es consigna directament sense necessitat d'especificar mai ni el valor d'origen —a partir d'on es feia la deducció— ni la quantitat que hi era descomptada, de manera que la xifra anotada és en realitat una vàlua falsejada.

Si afectava el total, la deducció es feia després de comptabilitzar totes les vàlues d'on en resultava una suma global que podem anomenar valia bruta. Quan s'aplicava una deducció s'obtenia, òbviament, una suma menor (valia neta).

Podia donar-se el cas que les deduccions aplicades sobre la suma global de la riquesa anul·lessin la base impositiva. D'aquesta manera, hom quedaria completament exonerat de tributació, això pel que fa als impostos de caràcter real.

D'acord amb Rigaudière caldrà distingir dos tipus de deduccions:

- deduccions objectives, les quals afectaven tot allò que es considerava una càrrega: deutes, pensions de censals, censos que es paguen, etc. En alguns casos es descomptaven els censals; en d'altres es descomptaven els deutes. D'aquestes deduccions en principi se'n beneficiava la majoria;

- deduccions de tipus personal, prenent en consideració situacions delicades, i de caràcter excepcional, com podia ser la mort del cap de casa, la pèrdua per qualsevol causa dels esplets, etc., però també per altres motius de caire molt diferent.³²

—*Alluraments.* Es tracta de reduccions fetes sobre les vàlues de determinats béns mitjançant l'aplicació d'un o de diversos coeficients, la qual cosa servia per agilitzar la taxació que després s'hi aplicaria, el que els historiadors francesos anomenen *le souci d'une simplification comptable*. Hom podia aplicar diferents índexs d'alluraments segons el tipus de bé. Així doncs, les xifres obtingudes a partir d'alluraments expressen, no pas un valor abstracte, sinó un valor distanciat del real.³³ La qüestió esdevé problemàtica quan els criteris seguits en el procés d'allurament no es fan explícits i, per consegüent, cal desxifrar-los.

De fet, aquest procediment era una pràctica bastant habitual enllà dels Pirineus; el terme fou usat en diferents llengües vernàcules probablement com a derivació del llatí *alibramentum*.

* * *

31. En el llenguatge de l'època, hom s'hi refereix mitjançant els verbs «defalcar» i «abatre».

32. Tals com els sufragis a obres pietoses, pensions alimentàries, etc., com assenyala RIGAUDIÈRE en l'esmentat article. Ens és lícit pensar que a Catalunya devien fer-se deduccions en funció també dels mateixos tipus de despeses.

33. Tant si en la valoració dels béns mediava o no un allurament, s'havia de fer alguna mena de taxació. Per consegüent, ens sembla inapropiat el fet de voler distingir entre valors reals i valors fiscals; en tot cas, la contraposició es dona entre valors reals i valors allurats, i tant d'una manera com d'una altra es tracta sempre de valors fiscals.

Naturalment, no totes les estimes s'estructuren de la mateixa manera; n'hi ha que pressuposen un major desenvolupament tècnic respecte d'altres, sense arribar, tanmateix, al grau assolit per les estimes i cadastres d'algunes ciutats italianes del centre i nord d'Itàlia.

Les estimes podem classificar-les des del punt de vista fiscal tenint en compte diferents tipus de base imposable:

a) Una base imposable única: el valor total es correspon a la suma de totes les vàlues que hi són consignades. Sens dubte, una gran part de les estimes que hi ha a Catalunya s'han d'incloure en aquest primer grup;

b) Una base imposable doble: es donen dues xifres corresponents a la suma del moble, per una banda, i a la de l'immoble, per una altra (és el procediment emprat, per exemple, als Manifests de Cervera);

c) Una base parcialment alliuada:³⁴ fóra el cas, únic per Catalunya, que veiem aplicat als Manifests de Manresa, pertanyents a la primera dècada del segle xv. La tècnica consistia en aquest cas en una reducció del 50% sobre el valor dels béns immobles mentre que el valor dels mobles es mantenia íntegre. Es tractaria, per tant, d'una modalitat d'alliurament bastant simple, enfront d'una pràctica local de taxació que de segur seria bastant més complexa.

C. Aplicació d'un tipus de gravamen

En una segona fase del procés, es procedia a l'aplicació d'un tipus de gravamen, el qual podia ser fix (tothom pagava el mateix) o bé proporcional a la riquesa posseïda. Si en el primer cas no calia utilitzar estimes, en el segon cas eren del tot imprescindibles i la feina, no tan sols de confeccionar-les sinó també de realitzar determinats càlculs de taxació per tal d'obtenir les quotes individuals, devia ser bastant laboriosa.

Hom podia aplicar dues taxes diferents quan, com als Manifests de Cervera, existia una base imposable doble, l'una per als béns immobles, l'altra per als béns mobles, sobre els quals se solia aplicar una taxa major pel fet de constituir el tipus de riquesa diferencial. El resultat venia a ser el mateix que el que es practicava a Manresa, on només calia fixar una sola taxa, puix que les reduccions fetes a la base (reduint a la meitat el valor dels béns immobles i conservant el valor íntegre per als béns mobles) ja establien una neta discriminació fiscal entre ambdues categories de béns.³⁵

A Cervera, on, pel que sembla, el tipus de gravamen que més freqüentment s'aplicava era el ja dit «per sou i per lliura», es coneixen diferents tipus de talles segons l'estudi que en féu Max

34. «Base liquidable», segons la terminologia emprada per TURULL.

35. La raó d'aquesta desigual taxació cal cercar-la en el fet de voler contrarestar el frau que, sens dubte, podia ser molt més important pel que fa als béns mobles que pel que fa als immobles. Altrament, això pressuposava tenir clar quins béns eren mobles i quins altres immobles, encara que tal distinció és clar que no es basava tant en criteris tècnic-jurídics sinó que més aviat s'hi reflecteix una distinció de caràcter econòmic (o les dues coses alhora).

Turull. Hom aplicava dues taxes, segons es tractés de béns mobles o de béns immobles, per exemple, 3 diners per lliura de moble i 1 diner i mig per lliura de siti.³⁶

Entre un sistema (capitació) i l'altre (per sou i per lliura), hi havia una tercera possibilitat i és el que es coneix pel nom de compartiments. Per al cas de Reus (segona meitat del segle xv) s'establien divisions a mans, o sia, es definien estrats d'imposable: per exemple, a tres o a nou mans. Cada mà constituïa una franja limitada per dos nivells de riquesa i cada franja es feia correspondre amb una determinada quota. Els compartiments tenien en compte molt pel damunt el principi de la proporcionalitat a la riquesa, proporcionalitat depenent en tot cas del nombre de compartiments (és clar que quants més compartiments es feien més es repartia el pes de l'impost tenint en compte les desigualtats existents).

Cada localitat experimentà una evolució de la tècnica fiscal tendent progressivament a esdevenir més complexa. En aquest procés les reivindicacions de les classes populars, que aspiraven a una repartició més justa de l'impost, feren sentir la seva veu reivindicant el principi de la proporcionalitat.³⁷ Les lluites mantingudes entres sectors oposats de la societat urbana per qüestions de repartició fiscal feren possible significatius canvis en l'evolució de la tècnica fiscal.

Els miserables, que o bé no posseïen res o bé ja no arribaven a uns mínims de riquesa, eren obligats únicament —i ja és prou— al pagament d'una capitació. Altrament, es deixava als talladors (o taxadors) el fet de decidir segons el seu arbitri quina havia de ser la contribució d'aquells individus. Naturalment, els grups oligàrquics, sobre els quals requeia en bona part el govern dels municipis, cercaven els sistemes de repartició que més els afavorien, a costa, doncs, dels més febles.

D. La recaptació de l'impost

En aquesta darrera fase hom utilitzava els llibres de talles elaborats com a resultat del càlcul de l'impost. Es tracta de llistes (o nòmines) on s'anotaven les quotes de cada contribuent, i de vegades indicant també les quantitats que s'anaven pagant en diferents entregues fins a liquidar el total de la quota assignada.³⁸ Els registres de talles pressuposen gairebé sempre (si exceptuem les simples capitacions) la confecció prèvia de llibres d'estimes.³⁹

* * *

36. Pel que fa, doncs, al volum de taxació, Turull distingia entre talles normals, per l'aplicació de taxes considerades estàndards; talles doblades, per duplicació d'ambdues taxes; talles incrementades en un 50%; i talles majors o grosses, amb una taxació fixada bastant pel damunt de l'estàndard (cfr. *La configuració jurídica...*, p. 509-510).

37. La qual cosa queda molt ben exemplificada a Cervera al segle xiv amb la frase: «*que molt ha, molt pach; qui poch ha, poch pach; qui no ha res, no pach res*» o en d'altres d'idèntic rerafons social com «*que negú no port lo fex de l'altre ans cascun port son feix*», tal com ha recollit Turull. Són, si més no, expressions equivalents a les que es feien sentir, abans i tot, a l'altra banda dels Pirineus de l'estil «*Le fort portant le faible*»; i a la Toscana «*divitibus secundum divitias, pauperibus secundum paupertates*».

38. Malgrat les nombrosíssimes referències que es troben a les fonts sobre l'aplicació de talles, són pocs els registres que s'han conservat a Catalunya i, per això mateix, els estudis que s'han fet o que es puguin fer sobre exemplars d'aquesta font tenen un gran interès. A Girona n'hi ha alguns del segle xiv estudiats per C. GUILLERÉ, *Aspectes de la societat gironina del segle xiv (Aproximació topogràfica i professional a través de la Talla de 1388)*, dins *Diner, poder i societat a la Girona del segle xiv*, Girona, 1984, p. 121-152.

39. De fet, «tallar» significa repartir un impost entre una població, repartiment que es podia fer tenint en compte molt, poc o gens —depenent doncs del sistema utilitzat— el principi de la proporcionalitat a la riquesa.

Com es veu, el procés era bastant lent, puix que des que es tenia notícia de la imposició d'un tribut i es decidia a nivell local quina via se seguiria (amb la realització, si s'esqueia, d'estimacions sobre els patrimonis de cada veí), fins a la total liquidació de les talles imposades a compte d'aquell tribut (o a compte més aviat de les bestretes realitzades per a pagar l'impost), podien transcórrer ben bé uns quants mesos. Quan el pagament apremiava, se seguien vies més ràpides com demanar préstecs, o en el cas també que les sumes a satisfer fossin massa elevades o bé convergissin diferents tributs alhora, una altra via considerada ràpida (però d'importants conseqüències en l'avenir) era a costa d'engreixar el deute públic per mitjà de la venda de censals i violaris.

ESQUEMA SOBRE LA REPARTICIÓ DE L'IMPOST DIRECTE

A. IMPOST EXIGIT PER L'AUTORITAT

1. Impost de quota
2. Impost de repartició

REPARTICIÓ SOBRE EL TERRITORI TENINT EN COMPTE ELS CÒMPUTS FISCALS PER FOCES

1. Núm. de focs (locals) x quota = contribució local
2. Contribució general : núm. de focs = contribució local
[Confecció de fogatjaments: -sumaris
-al menut]

B. SOTS-REPARTICIÓ DE LA CÀRREGA FISCAL A L'INTERIOR DE CADA LOCALITAT

- Per necessitats externes: pressió de la fiscalitat reial/senyorial.
- Per necessitats internes: obres de defensa, deute públic...

ELECCIÓ DE LES FONTS DE FINANÇAMENT (opció política):

<i>Crèdit</i>	<i>Imposicions</i>	<i>Talles</i>	<i>Altres</i>
(venda de censals i violaris)	sobre els productes de consum i circulants	préstecs	...

EN EL CAMP DE LA FISCALITAT DIRECTA: SISTEMES DE TAXACIÓ

Pas previ: estimació dels patrimonis

- Comissió d'estimadors o avaluadors.
  - Declaració de béns.
  - Verificació.
- [Confeció/actualització d'estimes]

PRIMER PAS: ELECCIÓ DEL TIPUS DE TALLA (OPCIÓ POLÍTICA):

1. Talles simples o capitacions (gravamen fix de quota única). En aquest cas no fan falta estimes.
  2. Talles per compartiments (o mans), proporcionalitat reduïda a uns nivells de riquesa, amb assignació de diferents quotes d'acord amb una escala preestablerta.
  3. Talles per sou i per lliura, estrictament proporcionals a la riquesa: obtenció de tantes quotes com patrimonis de diferent suma hi ha estimats. De vegades taxes diferenciades segons el tipus de béns (moble/immoble).
  4. Talles mixtes, per exemple, entre el primer i el segon sistema.
[Confeció de llibres de talles]
- Comissió de «talladors» per a calcular la quota de cada contribuent.

SEGON PAS: RECAPTACIÓ DE L'IMPOST

- Comissió de «cullidors» o «plegadors».

ANNEX

ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE LA FISCALITAT DIRECTA AL CAMP DE TARRAGONA

Finalment, no voldríem concloure aquesta breu exposició sobre el funcionament de la fiscalitat directa sense referir-nos, encara que sigui breument, al Camp de Tarragona. No en va, tot allò que pugui inferir-se a partir dels casos particulars permetrà perfeccionar i ampliar l'esquema general traçat fins ara. Però conscients que estem encara en una fase inicial de l'estudi, ens limitarem a comentar només alguns aspectes, esperant donar a conèixer en un futur no gaire llunyà el fruit de les nostres actuals recerques.

* * *

Quan parlem del Camp de Tarragona ens estem referint, naturalment, al territori sotmès a la jurisdicció de la Mitra; entengueu: l'Església de Tarragona i el seu titular, l'arquebisbe, qui controlava aquell territori en els afers tant espirituals com temporals. Els homes que habitaven dins la Senyoria eren considerats homes propis i solius de l'Església, vassalls per tant de l'arquebisbe. A grans trets, la Senyoria abraçava, llevat d'algunes excepcions, un marc geogràfic bastant homogeni com és la planúria del Camp, limitada a llevant pel mar i envoltada a ponent, al nord i al migdia per un extens cordó de muntanyes, des del riu Gaià fins gairebé al coll de Balaguer. Aquest territori, que des del punt de vista de l'administració constituïa la vegueria de Tarragona, tenia per veïnes les vegueries de Vilafranca i de Montblanc (l'extens arc que va des de la Conca de Barberà fins al que fou la baronia d'Entença, passant per l'antic comtat de Prades).⁴⁰

Pel que fa, en primer lloc, a la repartició territorial dels impostos, és sabut que al Camp hi havia establerta una divisió entre, d'una banda, la Ciutat (de Tarragona) i, d'una altra, els pobles del Camp (la Comuna), divisió segons la qual els uns havien de contribuir amb 2/5 parts i els altres amb les 3/5 parts restants. Així doncs, la suma que pertocaria pagar globalment al Camp (estem parlant per tant d'un impost de repartició) se subdividia segons les dites proporcions,

40. Cal exceptuar algunes porcions, principalment la falca de Vilaplana, l'Aleixar i Maspujols, pel fet de pertànyer al comte de les muntanyes de Prades, i, d'altra banda, cal afegir-hi Vilaverd, població situada geogràficament a la Conca de Barberà. Els límits externs de la Senyoria foren objecte d'estudi ja fa temps per part de Josep IGLÉSIES, «La senyoria de Tarragona», dins *Revista del Centre de Lectura*, any VII, núm. 161/162 (1926), p. 280-289. A l'interior de la Senyoria caldria excloure Cambrils (i els seus agregats), vila que va estar sota la jurisdicció de la Corona fins que aquesta l'alienà a favor de l'Església a les darreries del segle XIV (vegeu com aquest traspàs afectà la vila durant molts anys a Carles MARISTANY, *Senyoria i població al Camp de Tarragona: la vila de Cambrils (segles XII-XVII)*, Cambrils, Ajuntament, 1986, p. 36 i seg.).

invariables durant tota l'edat mitjana. Cal recordar que aquesta repartició fou establerta al començament del segle *xiv* per l'arquebisbe Roderic Tello i més tard confirmada pel patriarca Joan d'Aragó, dins un període, la primera meitat d'aquell segle, que esdevé cabdal per a comprendre l'evolució ulterior. Cal veure-hi aquí l'origen també de les anomenades Faldes, nom genèric usat per a referir-se a diversos nuclis de població dependents fiscalment de la Ciutat, on es centralitzava la percepció de l'impost.⁴¹ Evidentment, el sistema escollit per cada un d'aquests nuclis, un cop se sabia la suma per la qual havien de contribuir, era només de la seva incumbència, no pas de la Ciutat. Pel que fa als pobles del Camp, a partir la suma general es calculava la suma local, «*la part e porció*» de cada vila. Encara que sovint els documents es refereixen només a les principals poblacions de l'època, cal tenir present que hi havia molts nuclis secundaris que, a l'igual que les Faldes de Tarragona, funcionaven fiscalment com a agregats, subjectes a les poblacions veïnes de més categoria, les quals les representaven en tots els afers, tant per qüestions tributàries com d'altra índole.⁴² Si més no, els col·lectors de la vegueria en els seus itineraris acudien tan sols a les poblacions més grans.⁴³

Com ja sabem, la suma estipulada a cada lloc, des de la més gran a la més petita, es feia segons el nombre de focs. La primera notícia d'un fogatjament fet al Camp de Tarragona data del 1338, però tenim constància que es computaven focs molt abans d'aquella data, al final ja del segle *xiii*. Tant d'aquest fogatjament com dels posteriors, fins a les darreries del segle *xv*, només coneixem les xifres globals referents als diferents llocs del Camp però no tenim cap nòmina al detall dels caps de casa.⁴⁴ El fet que, com sol passar, en els còmputos concernents a algunes viles s'inclouien també els focs de les aldees de les rodalies sense fer discriminació entre els que pertanyien a la vila i els que pertanyien a cada aldea, significa que cal prendre les xifres amb molta precaució, puix que es desvirtua el seu valor demogràfic i poden distorsionar-se els resultats, a part d'altres problemes que ara per ara no ens entretindrem a comentar.

El caràcter escuet de la informació que els dits registres de focs subministren es contraposa amb l'amplitud de la informació que donen els llibres de talles i sobretot els d'estimes. Malauradament, tan sols s'ha conservat, que sapiguem, un sol registre de talla, l'anomenada «Passada del Mur» del 1427,⁴⁵ però és sabut que a Tarragona van fer-se moltes més passades del

41. Alguns d'aquests nuclis eren tan sols masos. RECASENS dóna una llista molt completa a *La ciutat de Tarragona*, II, p. 192; vegeu, per a més informació, Francesc CORTIELLA, *Una ciutat catalana a darreries de la baixa edat mitjana: Tarragona*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, p. 191-195.

42. Per les referències que en tenim, tots aquests llogarrets, de feble entitat demogràfica, formaven part dels termes de les viles majors, de vegades constituïts com a quadres. Podríem citar diversos exemples, la qual cosa ens estalviem de fer. Per al cas de les baronies integrades dins la Senyoria (tant la d'Alforja com la d'Escornalbou) hi havia un nucli que representava la resta de poblacions o masos que integraven la baronia: Alforja mateix per al cas primer i Riudecanyes, segons sembla, per al cas segon. Aquests caps de baronia tindrien al seu càrrec les contribucions dels altres nuclis que formaven part de la baronia.

43. Per al cas del fogatjament de 1496, els comissionats tenien ordre expressa de presentar-se només en aquelles localitats on hi havia més de cent focs; cfr. J. IGLÉSIES, *La població de les vegueries de Tarragona, Montblanc i Tortosa, segons el fogatge de 1496*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1987, p. 13-36.

44. De fogatjaments al menut se'n conserven ja del segle *xiv* però referents a d'altres jurisdiccions territorials (cfr. J. M. PONS GURI, *Un fogatjament...*; vegeu també FRANCISCO MARSÀ, *Onomàstica barcelonesa del segle *xiv**, Barcelona, Universitat, 1977).

45. Es tracta d'un magnífic exemplar, i complet, que està pendent de publicació per part de Joan-F. CABESTANY. Fou explotat parcialment per J. M. RECASENS, «Aportación al estudio de la sociedad tarraconense del primer tercio del siglo *xv* (según datos extraídos del *Llibre de la Passada del Mur*)», dins *Revista técnica de la Propiedad Urbana*, any VIII, núm. 15 (juny-agost 1967), p. 59-68; vegeu també *La ciutat de Tarragona*, II, amb nombroses referències.

mur abans i després d'aquella data que devien donar lloc a anàlegs registres. No hi ha res de semblant als arxius municipals del Camp, la qual cosa, evidentment, no vol dir que no haguessin existit. Altrament, en alguns llocs del Camp hi ha llibres d'estimes (o valies) a partir de la segona meitat del xv.⁴⁶ És una llàstima que per a un mateix lloc i per a una mateixa època no es conservin estimes i talles cronològicament connexes, la qual cosa permetria establir interessants comparacions.⁴⁷ Així doncs, a pesar que les estimes són relativament abundants al Camp de Tarragona, trobem a faltar el punt d'unió que permetria analitzar la font per la seva funció fiscal, que és la que li donava tota la raó de ser. Altrament, tenim a l'abast un material formidable a partir del qual es poden fer estudis molt complets sobre la població, la societat, la riquesa, els paisatges urbans i rurals, etc., material que fins no fa molt havia restat gairebé inexplorat, no tan sols al Camp de Tarragona sinó també, en general, a tot el Principat.⁴⁸

Deixant de banda el tema de les fonts fiscals, voldríem acabar dient algunes coses més respecte al funcionament de la fiscalitat en el marc de la sobredita Senyoria; concretament, respecte a la institució que s'ha considerat singular del Camp de Tarragona. Ens referim, és clar, a l'anomenada Comuna del Camp, agrupació de pobles que fou creada per a la defensa d'uns interessos comuns.⁴⁹ Hom ha exalçat apassionadament aquest moviment mancomunat projectant, de vegades inconscientment, altres vegades menys inconscientment, els anhels de llibertats democràtiques del present. Res més lluny de la realitat si tenim en compte que les oligarquies dominants a cada localitat intentarien imposar els seus interessos partidistes sobre el dit organisme supralocal, semblantment al que succeïa en el si de cada municipi. Certament, caldria sotmetre l'obra de Fort (i la d'altres autors més antics com Morera) a una profunda revisió, en alguns

46. Ens hi hem referit ja en un dels nostres articles: *Aproximació...*, p. 426. Valls destaca amb una autèntica sèrie d'estimes; vegeu sinó Fidel de MORAGAS i RODÉS, *Catàleg dels llibres, pergamins i documents antics de l'arxiu municipal de la ciutat de Valls*, Valls, ed. Eduard Castells, 1916, p. 38 i s.; en altres llocs com Reus, tot i que les primeres estimes completes són les del 1445, hi ha fragments conservats del xv; a la Selva, Alcover i Riudoms hi ha estimes a partir ja del segle xv; i encara en d'altres llocs es conserven mostres més tardanes. No és pura causalitat que en certa manera la localització de la font coincideixi amb les localitats més importants en època baixmedieval, puix que els nuclis secundaris eren inclosos en els registres de les viles grans com a plasmació lògica del lligam de dependència al qual ja hem al·ludit. Pel que fa a l'estructura interna, gairebé totes les estimes que hem pogut consultar presenten una sola base impossible, llevat d'un sol cas on la base és doble segons es tracti de béns immobles (sití) o de béns mobles (ens referim a les Estimes de Valls de 1378); tanmateix, en aquestes, les primeres de la sèrie valença, hi manca, curiosament, l'inventari de béns.

47. Amb tot, aquesta relació s'observa també entre fogatjaments i estimes. Així ho hem vist concretament, pel que fa a Reus, entre el primer fogatjament al menut conservat, de 1496 (publicat per J. IGLÉSIES, *La població...*) i les estimes coetànies realitzades a compte dels tributs imposats sobre la base del dit fogatjament i que es conserven a l'Arxiu Històric Comarcal de Reus, i això malgrat que ens han arribat amb molt mal estat.

48. Això no obstant, hi ha algunes excepcions: M. TURULL/J. RIBALTA, «Ciutat i poder en el feudalisme declinant a la Catalunya baixmedieval. Diferenciació social i distribució social de l'espai urbà a Cervera, 1340-1382», dins *Anuario de Estudios Medievales*, 22 (1992), p. 79-144, sense oblidar sengles treballs inèdits de Montserrat SANMARTÍ i de Joan CANELA (citats en nota a l'Apèndix bibliogràfic d'aquest mateix article). Pel que fa a l'àmbit tarragoní, cal esmentar Ezequiel GORT i JUANPERE, *Població i societat a Reus en el segle XV*, Reus, 1980, i el nostre treball *Demografia, societat i fiscalitat...*

49. Tothom coneix l'obra d'Eufemià FORT i COGUL, *Notícia històrica d'una singular institució medieval. La comunitat de pobles del Camp de Tarragona*, Barcelona, 1975; tanmateix, no es pot oblidar l'antic treball d'Emili MORERA LLAURADÓ, *Reseña històrica de la Comuna del Camp de Tarragona*, Tarragona, 1901, autor més atent a les relacions entre els pobles de la Comuna i la Ciutat de Tarragona. D'altra banda, hom trobarà nombroses referències en els diversos volums de què es compon la *Tarragona cristiana* d'aquest mateix autor.

aspectes gairebé integral. No s'ha d'oblidar que la dita organització acomplia una funció bàsicament fiscal, derivada de l'obligació d'haver de fer front als impostos exigits per la Corona, o tal volta per l'arquebisbe, i que, evidentment, afectaven tots o quasi tots els pobles que formaven part de la Senyoria (a banda del bloc integrat per la Ciutat i les Falde). Des del nostre punt de vista aquesta funció —*sine qua non* de l'organisme— no ha estat suficientment emfasitzada o bé no se li ha donat la importància que mereixia; no en va, resten moltes llacunes i punts foscos en moltes de les qüestions en les quals la Comuna va intervenir o es va veure involucrada, la qual cosa, a través de les esmentades obres, coneixem bastant superficialment, i de vegades —cal dir-ho també— bastant confusament.

La Comuna s'originà al llarg d'un procés de gestació que amb tota justícia s'ha de situar al final del segle XIII. A la primera meitat del segle XIV es comença a tenir constància d'uns certs rudiments administratius, amb la creació, per exemple, d'un arxiu propi (dipositat a la Selva, població que ha estat considerada la seu de l'organisme). Mercès a aquest arxiu —el que en resta— s'ha pogut conèixer en bona part quina fou l'activitat desplegada per la institució, activitat concernent sobretot a les operacions fiscals de repartició i replega d'impostos. A les assemblees comunes es prenen decisions sobre les reparticions, es procedia al nomenament de síndics, etc. Aquesta activitat va generar, a més, una documentació de tipus comptable, puix que periòdicament calia fer revisions de comptes. La Comuna fou doncs caixa comuna del producte de recaptació de cada impost. Hi havia, si més no, un clavari o comuner que tenia cura de totes aquestes tasques. Ens preguntem si l'aparició d'aquest clavari comunal fou abans, durant o després de la creació dels seus homòlegs en l'àmbit de les hisendes municipals dels mateixos pobles que integraven l'organisme. Però en qualsevol cas aquesta i d'altres qüestions es podran saber quan es faci un estudi a fons i es tinguin suficients elements per treure'n conclusions.

Entretant, esperem que l'esquema descrit en aquest article hagi servit per ajudar a aclarir el funcionament de la fiscalitat directa en l'àmbit del territori i dels municipis als segles de la gestació dels estats moderns.

- BALDI, G. (a cura di). *Gli estimi della città di Rovereto 1449-1460-1475-1490-1502*. Rovereto: Accademia degli Arti, 1988.
- BIGET, J. L.; HERVÉ, J. C.; THÉBERT, Y. (ed.), «Les cadastres anciens des villes et leur traitement par l'informatique». *Actes de la table ronde organisée par le Centre d'histoire urbaine de l'École normale supérieure de Saint-Cloud avec la collaboration de l'École française de Rome et du centre national de la recherche scientifique (Saint-Cloud, 31 janvier-2 février 1985)*. Roma: École française de Rome, 1989.
- CARPENTIER, E. *Orvieto à la fin du XIII siècle. Ville et campagne dans le cadastre de 1292*. Paris: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1986.
- CASINI, B. *Il catasto di Livorno del 1427-29*. Pisa: Pacini Editore, 1984.
- CASINI, B. *Aspetti della vita economica e sociale di Pisa dal Catasto del 1428-1429*. Pisa: Biblioteca del Bolletino Storico Pisano, 1965.
- CIERVIDE MARTINENA, R.; SESMA MUÑOZ, A. *Olite en el siglo XIII: Población, economía y sociedad de una villa navarra en plena Edad Media*. Pamplona: Instituto Príncipe de Viana, CSIC, 1980.
- CONTI, E. *I catasti agrari della Repubblica fiorentina e il catasto particellare toscano (secolo XIV-XX)*. Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo, 1966.
- FIUMI, E. «L'imposta diretta nei comuni medioevali della Toscana», dins *Studi in onore di A. Saponi*, I. Milà, 1957, pp. 329-353.
- GROHMAN, A. *L'imposizione diretta nei comuni dell'Italia centrale. La Libbra di Perugia del 1285*. Perugia: École Française de Rome, 1986.
- HERLIHY, D.; KLAPISCH-ZUBER, Ch. *Les toscans et leurs familles. Une étude du 'catasto' de 1427*. Paris: Editions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1978.

50 Òbviament, es tracta només d'una selecció, ja que la llista podria ser molt més extensa. No volem, tanmateix, passar per alt els treballs també de Joan CANELA, *Los libros del Manifest de Cervera de 1476*, i de Montserrat SANMARTÍ, *Los libros del Manifest de Cervera del año 1490*, Barcelona, Tesis de Llicenciatura inèdites, Dept. d'Història Medieval de la UB, 1972, així com el nostre article ja esmentat: *Consideracions al voltant d'una font fiscal: les estimes de Reus*, dins *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval (s. XII-XV)*, Barcelona, Institutó Milà i Fontanals-CSIC, en premsa. Per a més referències bibliogràfiques consulteu la nostra tesina citada *supra*, nota 5.

- LEVEROTTI, F. «Gli estimi lucchesi del 1411-13: una fonte per lo studio dell'amministrazione, del paesaggio agrario e della demografia», dins *Scritti in ricordo di Giorgio Buratti*. Pisa: Pacini Editore, 1981, pp. 199-222.
- MORELLÓ i BAGET, J. «Aproximació a les fonts fiscals baixmedievals a Catalunya: llibres d'Estimes, Manifests i Valies», dins *Anuario de Estudios Medievales*, 22 (1992), pp. 425-441.
- PERIS ALBENTOSA, T. «Anàlisi crítica i guia metodològica dels cappelatons de la peita de l'Arxiu Municipal d'Alzira», dins *Al-Gezira*, 1 (octubre 1985), pp. 113-147.
- TURULL i RUBINAT, M. «El Manifest», dins *La configuració jurídica del municipi baixmedieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430*. Barcelona: Fundació Noguera, 1990, pp. 493-505.
- TURULL i RUBINAT, M.; RIBALTA i HARO, J., «Ciutat i poder en el feudalisme declinant a la Catalunya baixmedieval (diferenciació social i distribució social de l'espai urbà a Cervera, 1340-1382)», dins *Anuario de Estudios Medievales*, 22 (1992), pp. 79-144.
- WOLFF, Ph. *Les estimes toulousaines des XIV et XV siècles (1335-1459)*. Tolosa: Bibliothèque de l'Association M. Bloc, 1956.